

Op een onbeschreven blad: enkele lang gekoesterde bedenkingen over migratie, armoede, opstand en solidariteit*

Albert Martens

1. **Sociale veranderingen meer dan de stabiliteit, de bestendigheid en de duurzaamheid van de samenleving**

Sinds jaar en dag gaat mijn belangstelling – om niet te zeggen mijn obsessie – uit naar de observatie van maatschappelijke veranderingen. Wie en wat verandert? Hoe en waarom? Ik vond die vraag als socioloog bijzonder boeiend. Dit bood mij de mogelijkheid om inzicht te krijgen in het functioneren van de maatschappij die – voor mij althans – altijd al, en nu nog steeds op zoek gaat naar stabiliteit, continuïteit, zelfbehoud, reproductie van bestaande verhoudingen, met andere woorden: conservatie of conservatisme.

Tijdens mijn opleidingsjaren vierden de ideeën van de ‘functionalisten’ hoogtij (Talcott Parsons, Robert Merton; in het verlengde van het gedachtegoed van Emile Durkheim...). Er was in hun handboeken altijd wel een hoofdstuk gewijd aan ‘social change’, sociale veranderingen, maar dat was alleen maar om de onderzoekers erop te wijzen dat die veranderde (of verstorende) elementen na verloop van tijd uiteindelijk toch ‘in’ en binnen het sociale systeem zouden worden ‘geïntegreerd’. De stabiliteit – zoals die van het Newtoniaanse zonnestelsel of de homeostase van het lichaam – zou uiteindelijk zegevieren.

Maar de fysica heeft gelukkig nog andere wetenschappelijk paradigma’s ontdekt, onder meer de thermodynamica, een leer die radicale veranderingen en onomkeerbare processen heeft verklaard. Onder bepaalde omstandigheden wordt het evenwichtspunt grondig en definitief zodanig verstoord dat een herstel van de oorspronkelijke situatie niet meer terugkeert en dus ‘ondenkbaar’ wordt. Omzien in verwondering naar die onomkeerbare veranderingen, veeleer dan naar de eeuwige terugkeer naar het evenwichtspunt, bleek mij zinvoller en boeiender.

2. Geografische en sociale mobiliteit

Het migratiefenomeen heeft altijd al een analoge fascinatie op mijn denken uitgeoefend, meer bepaald het verband tussen geografische mobiliteit en sociale mobiliteit (up- & downgrading, promotie en demotie).

Als mensen ‘opstaan’ en zich verplaatsen, ver-trekken en ver-huizen, dan is het meestal om te kunnen overleven. Om een beter leven te leiden, zijn sommigen ook bereid om verder, zelfs veel verder, te gaan en te gaan wonen. Ze worden gedreven of verdreven om te kunnen overleven. Vertrekken, vluchten zelfs, met de hoop op een beter leven, is hun gezamenlijke drijfveer.

In het verleden ging men er vaak van uit dat er tussen beide vormen van mobiliteit een positief verband bestond.

In geval van grote nood, zoals een hongersnood, een oorlog of de pest (“a peste, fame et bello, libera nos Domine”, zongen we tijdens de processie van de kruisdagen...) was men zelfs bereid om oceanen over te steken. Miljoenen Ieren vertrokken vanuit Ierland naar Amerika, Canada of Australië... Johan Wets heeft jaren geleden een zeer goed gedocumenteerde *Migratieatlas* gepubliceerd, waarin de verschillende push- en pullfactoren in kaart worden gebracht (Wets 1997).

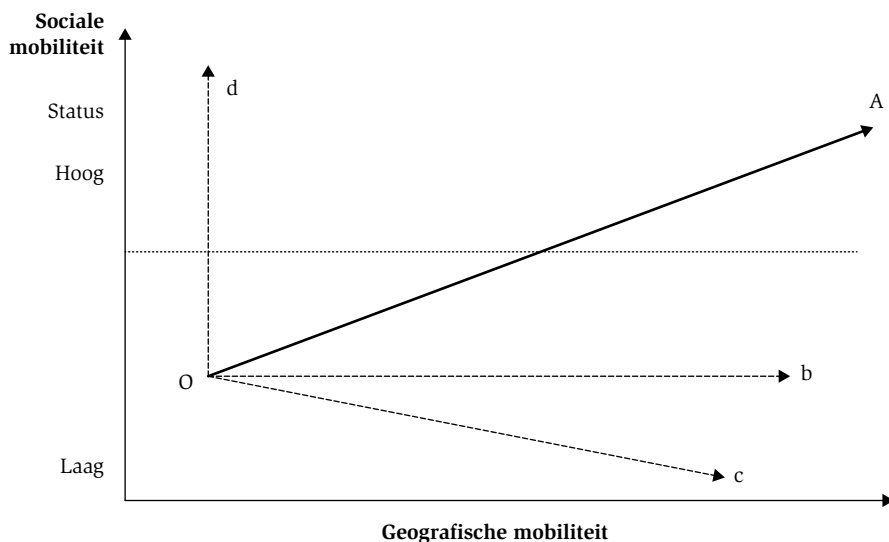
De algemene wetmatigheid – althans wat de ‘migrerende mens’ toch hoopt – luidt als volgt: “we verwachten een beter leven als we nu vertrekken”. Met andere woorden, de geografische mobiliteit moet een (positieve) sociale mobiliteit bewerkstelligen.

3. Ingeloste en bedrogen verwachtingen

Het lijkt geen twijfel dat de vraag naar goedkope arbeidskrachten na de Tweede Wereldoorlog in België belangrijke immigratiegolven uit Italië, Spanje, Griekenland en later uit Marokko en Turkije op gang heeft gebracht. Vele buitenlanders, die in eigen land werkloos of ondertewerkgesteld waren, geraakten hier wel aan een vaste baan en ontvingen een redelijk hoog loon voor hun zwaar, gevaarlijk en ongezond werk.

In die zin kwam hun migratietraject vrij goed overeen met het peil (O-A) op de onderstaande grafiek.

Hoewel die migratiestromen de belangrijkste componenten van de totale arbeidsmigratie vormden, waren er ook enkele andere stromen, die duidelijk van een ander type waren. Oost-Europese en Hongaarse vluchtelingen (na de opstand van 1956) hadden in hun land van herkomst vaak een hoge sociale status. Ze konden die na hun aankomst in België amper behouden. Voor de meesten onder hen ging de geografische mobiliteit vaak gepaard met een statusverlaging. Nochtans bleven ze een minderheid in dit migratiefenomeen (lijnen O-c en O-b).

Grafiek 1. Mogelijke verbanden tussen geografische mobiliteit en sociale mobiliteit.

4. De onoverkomelijke duurzame vestiging

Na twintig jaar van een steeds groeiende immigrantenbevolking en hun vestiging in stedelijke agglomeraties (en niet enkel in industriezones of mijn gemeenten), waar gezinsvorming niet alleen mogelijk was, maar door de werkgevers en de overheid ook werd aangemoedigd, was hun blijvende aanwezigheid een (onoverkomelijk) feit geworden. Het duurde wel een tijd alvorens ‘de samenleving’ en de respectieve beleidsvoerders dat konden aanvaarden en als een blijvend en onomkeerbaar fenomeen konden beschouwen. Bovendien kwamen bij die (nieuwe) bevolkingsgroepen stemmen op die steeds meer benadrukten dat zij het slachtoffer waren van een ongelijke behandeling, discriminatie en racisme. Terzelfder tijd werden de ‘migranten’ door extreemrechtse groepen verantwoordelijk gesteld voor alle mogelijke maatschappelijke problemen en kwalen. Sociale spanningen en electorale confrontaties leidden uiteindelijk tot de oprichting van het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid (1989).

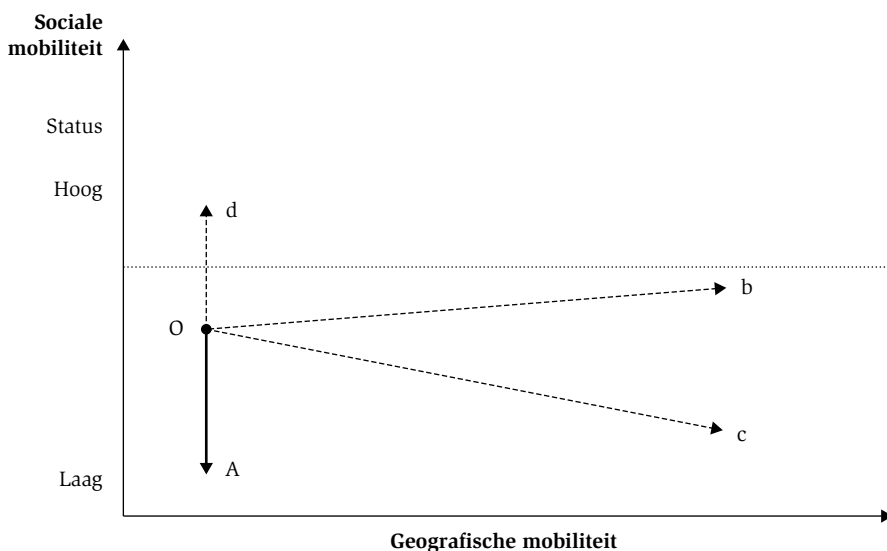
5. De doorbraak van het migrantenonderzoek en veelvuldige verklaringsparadigma’s tijdens een stilstaande arbeidersimmigratie

We moeten vaststellen dat de eerste doorbraak van de ‘migrantenproblematiek’, zowel op beleidsvlak als binnen het sociaal-wetenschappelijk onderzoek, na de

eerste oliecrisis (1974) plaatsvond. De belangrijkste migratiegolf van arbeiders werd abrupt gestopt (na een korte regularisatieperiode – 1974). De ‘*sedentarisa-tie*’ en het verblijf van lange duur werd de regel. De hoop op een eigen verdere sociale promotie werd opgegeven en op de kinderen overgedragen: “zij kunnen ten minste lezen en schrijven en mits goede schoolresultaten zullen (kunnen) zij ons promotietraject verder waarmaken”.

Die verwachtingen werden door de feiten echter niet ingelost. De hoge werkloosheid – zeker bij de werknemers van allochtone herkomst – en een vrij selectief onderwijssysteem maakten stilaan duidelijk dat de (oude) dromen best werden opgeborgen.

Het migratiefenomeen vertoonde voortaan een volledig nieuw patroon, zoals in de volgende grafiek wordt aangetoond.

(O-A) blijvende aanwezigheid met downgrading

(O-d) zeer beperkte promotiekansen in het immigratieland

(O-c) en (O-b) nieuwe migratie, ook naar het land van herkomst (terugkeer) met wisselende promotiemogelijkheden.

Grafiek 2. De effecten van de sedentarisa-tie.

De nieuwe ontwikkelingen waarvan de migranten zich al dan niet bewust waren, vielen ook samen met andere gebeurtenissen, zoals:

- de massale afbraak van bepaalde stadswijken waar ze een onderkomen hadden gevonden (de Noordwijk in Brussel, bijvoorbeeld)
- protesten tegen de slechte huisvesting (Sledderlo, Genk en in Gent)
- bedrijfssluitingen (steenkoolmijnen, staalnijverheid, textielnijverheid)

- antikapitalistische reacties, in het kielzog van ‘mei ’68’ (wereldscholen, bevrijdingstheologie, derdewereldbewegingen, opkomst van actieonderzoek, neo-keynesianisme (Polekar), ...)

De samenloop van de steeds grotere achterstand van bepaalde categorieën van proletariërs en de opkomst van nieuwe intellectuele bespiegelingen, gaf een belangrijke impuls aan nieuwe onderzoeksgebieden en theorieën, vooral het onderzoek naar de verschillende aspecten en domeinen van het migratiefenomeen en het (dagelijkse) leven van de ‘migranten’.

In die context zou ik toch enkele belangrijke mijlpalen willen onderstrepen:

- het colloquium over ‘*De toestand van de buitenlandse minderheden in Vlaanderen-België*’ (25 mei 1984) (Martens & Moulaert 1985)
- de publicatie van het *Witboek Integratiebeleid* (Hobin 1986) en de publicatie over de *Onderzoeksvoorstellen* (Hubau 1989).

Hiermee werd door verschillende wetenschappelijke disciplines een grondige doorlichting gemaakt, zowel van de feitelijke, empirisch vastgestelde situaties als van het gevolgde beleid in dit verband.

6. De moeilijke sociaal-politieke emancipatie van de ‘gevestigde’ migranten en de opkomst van ‘nieuwe migraties’

In de jaren tachtig werd het zeer duidelijk dat de hier al lang gevestigde ‘migranten’ hun stem zouden laten horen. De vakbondskanalen die door de eerder aangekomen immigranten (uit Italië, Spanje, Griekenland) en door de laatkomers uit Marokko en Turkije werden gebruikt, bleken te eng om aan de verschillende aspiraties en eisen (i.v.m. wonen, onderwijs, gezondheid enz.) tegemoet te komen.

Ietwat kort door de bocht bedacht het politieke establishment in grote lijnen drie sporen:

- het ondersteunen van al dan niet ‘gemengde’ zelforganisaties;
- het verlenen van gemeentelijk stemrecht aan de gevestigde buitenlanders (met gemeentelijke adviesraden als aanloop); en
- het vergemakkelijken van de verwerving en de toekenning van de Belgische nationaliteit.

Het ‘migrantenprobleem’ werd omkaderd door een uitgebreid netwerk van welzijnswerkers en opbouwwerkers en zowel lokaal-territoriale als functionele instellingen werden uitgebouwd. In deze context pasten ook veelvuldige wetenschappelijke benaderingen (recht, sociologie, antropologie, pedagogie, psychologie, economie enz.).

Het gemeentelijk stemrecht voor al lang in ons land gevestigde vreemdelingen werd afgevoerd, met een gelijktijdige versoepeling van de voorwaarden om de

Belgische nationaliteit te verwerven. Men koesterde wel de stille hoop dat de ‘islamgelovigen’ die stap nooit zouden wagen.

Groot was in die tijd de verwondering om twee redenen:

- enerzijds bleef de immigratie aanhouden, deels door gezinshereniging en -vorming en deels door nieuwe vormen van immigratie: de instroom van vluchtelingen, asielmigratie en de niet-legale aankomst van buitenlanders;
- de naturalisatie en toekenning van de Belgische nationaliteit moest op grote schaal worden doorgevoerd, niet zozeer voor de onderdanen van EG- of EU-landen, maar wel voor mensen uit Noord-Afrika, Turkije, de Congo of Rwanda. Gezien het discriminatieverbod en de toekenning van gelijke rechten aan de onderdanen van de EU-landen, vonden deze laatsten het meestal nutteloos en overbodig om de Belgische nationaliteit aan te vragen of te verwerven.

7. **De blijvende armoede en armoederisico's en het ondermaatse functioneren van de traditionele promotiekanalen (werk, onderwijs...)**

Dat de traditionele promotiekanalen niet meer werken of slechts druppelsgewijs en bijzonder traag, is onmiskenbaar. Werk, onderwijs, wonen, politieke structuren en culturele middenveldorganisaties bouwen ongewild of opzettelijk drempels in en leggen hoge(re) eisen op (Van Robaeys 2007; Hirtt *et al.* 2007).

Het verband tussen migratie, duurzaam verblijf en (opwaartse) sociale mobiliteit is zoek.

In deze twintigste editie van dit jaarboek wordt daar zeer grondig en uitvoerig op ingegaan. In Deel II en meer bepaald in de hoofdstukken geschreven door An Van Haarlem, Jill Coene, Patrick Lusyne, Peter Raeymaeckers, evenals door de schrijvers van de hoofdstukken over de tewerkstellingskansen, de onderwijspositie en de gezondheidszorg kunnen we lezen hoe de promotiekansen voor deze bevolkingsgroep uiterst gering geworden zijn.

In het rapport wordt het volgende vastgesteld:

- *“Marokkanen hebben een armoederisico dat vier en een half keer zo hoog is als dat van de Belgen” (p.186);*
- *“Van de individuen van niet-Europese herkomst met een Belgische nationaliteit is bijna de helft (45%) gedepriiveerd op verschillende domeinen” (p. 205).*

In dit rapport wordt eveneens diep ingegaan op de werking van de traditionele promotiekanalen, zoals onderwijs of nationaliteitsverwerving. De diagnose van de werking van het onderwijs is nogal teleurstellend:

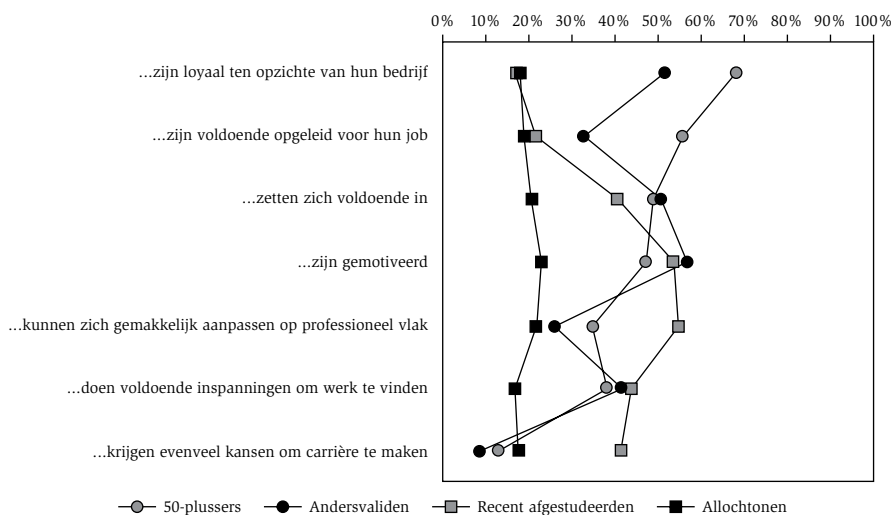
- *werk en een diploma hoger onderwijs blijken personen met een niet-EU herkomst minder te beschermen tegen armoede (p. 210);*

- *kleuters met een andere herkomst participeren minder aan het kleuteronderwijs (p. 241);*
- *leerlingen met een andere dan de Belgische nationaliteit hebben vaker een schoolse achterstand en vaker een grotere achterstand (p. 244);*
- *een kwart van de allochtone meisjes verlaat het secundair zonder eindexamen tegen slechts 7% van de autochtone meisjes (p. 247).*

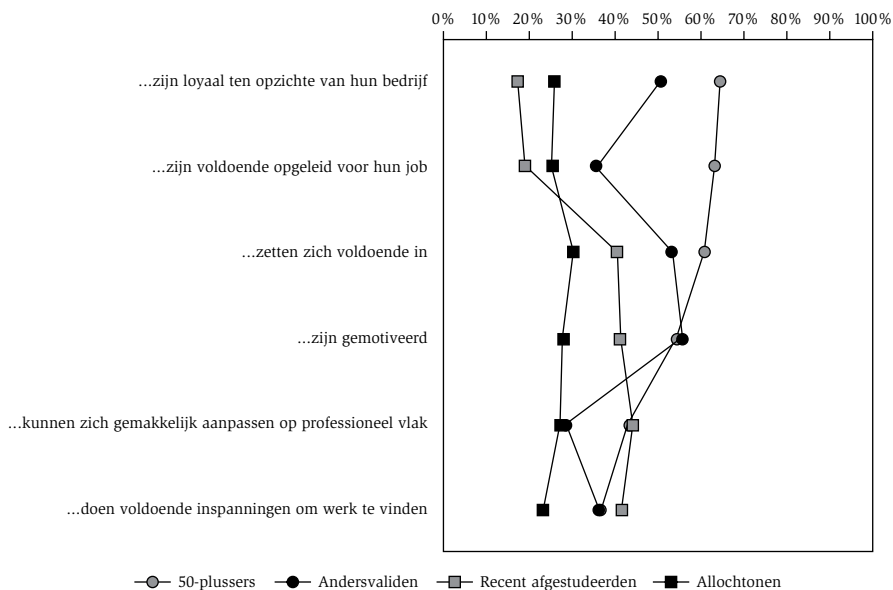
In dit sombere beeld zijn er toch enkele lichtpunten:

- *nationaliteitsvererving is verbonden met betere arbeidsmarkttuitkomsten voor niet-Europese migranten (p 232);*
- *de tewerkstellingsgraden van migranten zijn globaal gesproken hoger in Vlaanderen dan in Brussel of Wallonië. ... Maar voor mensen van Noord-Afrikaanse origine is er nauwelijks een verschil in tewerkstellingsuitkomsten; deze is overal bijzonder problematisch (p. 236);*
- *Nieuwe migranten doen het aanzienlijk beter in Vlaanderen, en dit voor alle herkomstgroepen (p. 236).*

Onlangs liet TempoTeam door een onafhankelijk onderzoeksbureau, bij een representatieve steekproef van 205 HR managers en 401 werknemers peilen naar diverse aspecten van perceptie, kansen en aanwezigheid van kansengroepen op de werkvloer. Beide grafieken hieronder duiden goed aan dat de 'allochtonen' uitzonderlijk slecht scoren in vergelijking met de andere groepen, zowel bij de werkgevers als de werknemers. Toevallig of niet vonden we in Jobat (*De Standaard* 19-20/12/2011) alleen de eerste grafiek terug. Op 10% na zien we toch geen verschil tussen de opinie van de werkgevers en die van de werknemers... en het zijn toch de werkgevers die tot nu toe kunnen aanwerven...

Grafiek 3. Visie werknemers op kwaliteiten kansengroepen.

Grafiek 4. Visie werkgevers op kwaliteiten kansengroepen.

Bron: <http://www.tempo-team.be/nl/over-tempo-team/nieuws/news-detail?n=8a5124c7-48da-42cf-b705-65e4757563a0>.

Op grond van deze nogal teleurstellende vaststellingen en evoluties kunnen we ons eraan verwachten dat het frustratiegevoel sterk zal stijgen. De hoge verwachtingen van de eerste generatie arbeidsmigranten worden niet beantwoord. Op een betere wereld voor de kinderen en de kleinkinderen, zelfs als ze geletterd zijn, de taal begrijpen en in vele gevallen vlot spreken, mag nog nauwelijks worden gehoopt.

Wat dan?

8. De solidariteit op de proef gesteld en het uitblijven van het ressentiment: hoe lang nog?

Het boeiende van dit rapport is dat de onderzoekers niet alleen blijven stilstaan bij het beschrijven en het meten van de diepte, de breedte en de omvang van de armoede van de verschillende bevolkingsgroepen van buitenlandse herkomst, maar ook dieper ingaan op bepaalde processen die de armoede zouden kunnen voorkomen of terugdringen.

In Deel II (Hoofdstuk 9) wordt door Bea Van Robaeys en Kristel Driessens, de hulpverlening – meer bepaald de “divers-sensitieve en empowerende hulpverlening” in kaart gebracht. In Hoofdstuk 12 vraagt Johan Geets zich af hoe

en waarom hooggeschoolde immigranten alleen maar minder gekwalificeerde functies en banen moeten aanvaarden. Ten slotte komt Rebecca Thys in Hoofdstuk 13 tot de vaststelling dat armoede in Brussel voor een groot deel van de migrantenverenigingen wel een aandachtspunt is geworden. De auteur stelt zich echter de vraag *“of er door het niet prioritair subsidiëren van dergelijke verenigingen, door het niet toegankelijker maken van lokale inspraakprocedures voor hen, geen belangrijker en typische stem in het armoededebat en beleid verloren gaat”* (p. 438).

Ik zal over die drie thema's niet verder uitweiden. In het rapport wordt er uitvoerig op ingegaan en ze vormen een zeer goede aanvulling op de traditionele analyses en beschrijvingen van armoede.

Ik zou hier wel verder willen ingaan op de vooropgestelde hypothese, voornamelijk op het verband tussen geografische mobiliteit en sociale mobiliteit (up- en downgrading).

Uitgaande van de vaststelling dat de geografische mobiliteit in het verleden wel kansen bood om maatschappelijk 'hogerop' te geraken (werk-inkomen-woningbezit-onderwijs van de kinderen enz.) en dat die maatschappelijke promotie door de sedentarische grotendeels is stilgevallen, zo niet werd omgekeerd, zou ik toch enkele mogelijke toekomstscenario's ter discussie willen voorleggen.

Naast de drie eerder genoemde thema's, zou ik het volgende willen aanhalen;

Welke andere uitwegen zouden we kunnen bedenken om de gefrustreerde aspiraties en ambities van die gemeenschappen te 'kanaliseren'?

Naar het voorbeeld van Robert Merton (zie zijn hoofdstuk over Social Structure and Anomie: Merton 1957, 131-160) zou ik hier enkele hypothetische voorstellen willen vermelden:

1. (Conformiteit) De bestaande systemen (en kanalen) nog 'verbeteren', activeren, beter stroomlijnen enz. Daar is men al sinds meerdere jaren en met veel toewijding mee bezig. Die inspanningen volstaan echter nauwelijks om het status quo te behouden. Uit de cijfers blijkt namelijk meestal het tegenovergestelde. De achteruitgang is moeilijk tegen te houden en te versperren. We mogen ons dus aan een hogere druk verwachten.
2. Een doorgedreven 'retreatism', afhaken en berusten, wat Merton verwoordt als "defeatism, quietism and resignation". Spijbelen, berusten, alle hoop opgeven, overlevingsstrategieën ontwikkelen en plantrekkerij... Ik vrees dat de categorie die deze weg zal opgaan in de toekomst steeds omvangrijker en nog onbereikbaar zal worden voor de hulpverleners.
3. (Innovation) Het innoverend gebruik maken van bepaalde institutioneel erkende kanalen, zoals de sociaal politieke (verzuilde) vertegenwoordiging

door politieke partijen, de vakbonden en verschillende vormen van godsdienstbelevingen.

De opkomst en de ‘inburgering’ van de Islam in Noord-Europa is volop en al sinds tientallen jaren aan de gang. Dit dagelijkse gebeuren vertoont tot op vandaag nog vele sporen van de vroegere herkomstlanden, bijvoorbeeld van Noord-Afrika en Turkije. Die beleving vertoont echter ook een steeds grotere diversiteit (Moslims afkomstig van Sub-Saharaanse landen en van Azië) en de sporen van de eigen gemeenschappelijke herprofilering van een ‘Belgische’ (Vlaamse, Franstalige) Islam, naarmate de jongere generaties de oorspronkelijke talen steeds minder beheersen en nieuwe bekeerlingen van Europese herkomst de rangen van de gelovigen vervoegen. Dat deze ontwikkeling aanleiding zal geven tot nieuwe, eigen institutionele vormen zoals gebedsoorden, moskeeën, scholen, beroepsorganisaties, vakbonden enz. is zeker niet uit te sluiten. F. Dassetto telde voor de 250.000 leden van de moslimgemeenschap in het Brusselse Gewest niet minder dan 203 eigen organisaties en 77 moskeeën (147 voor Vlaanderen: 83 Arabische, 49 Turkse en 15 voor de overige landen) (Dassetto 2011a). Ten slotte moeten we vaststellen dat op dit ogenblik vele verschillende stromingen die (vernieuwde) belevingen doorkruisen (Dassetto 2011b).

De snelheid en de omvang van deze ontwikkeling zullen in de toekomst in grote mate afhangen van de ‘openheid’ van ‘onze’ bestaande structuren. De vakbonden en bepaalde politieke partijen zijn er wel mee bezig. Die kanalen werden ook wel gebruikt om de sociale promotie voor tal van migranten mogelijk te maken. We kunnen ons nochtans afvragen of ze snel en breed genoeg zijn om aan die aspiraties en verwachtingen te beantwoorden en die te stroomlijnen. Ons eigen (Vlaamse) verenigingsleven staat zeker niet te springen om zijn deuren open te zetten. De bestaande en vastgestelde ‘overkwalificatie’ die in het armoederapport wordt vastgesteld, geeft mij de indruk dat dit niet het geval zal zijn en dat de verleiding naar een meer eigen en radicalere opstelling zeker niet onmogelijk is (Deel II, Hoofdstuk 12).

Sport, podiumkunsten en andere cultuurevenementen zijn eveneens promotiekanalen waaraan veel aandacht wordt geschonken. Ze zijn zeker belangrijk als symbool, maar hun impact op de bestaande ‘harde’ structuren zoals werk, wonen en onderwijs blijven hoe dan ook (zeer) beperkt.

De verzuilingshypothese mag dus zeker niet worden verworpen (Martens 1993). De vraag of die institutionele vormen de armoede efficiënter zullen kunnen bestrijden en voorkomen, moet dan ook verder worden onderzocht.

4. Robert Merton citeert nog een laatste vorm van aanpassing: de “rebellion” of de (radicale) verandering, zowel van de culturele doelstellingen als van de institutionele middelen. Hierbij moeten we nog een aanverwante vorm vermelden, het ressentiment (desillusie, wrok) (Merton 1964, 155-156).¹

In vele analyses heeft men het voornamelijk over het ressentiment van de autochtone bevolking (Wijnberg 2009). Tot op heden blijkt dat gevoel van haat of de “wraak van de machtelozen”, te worden aangewakkerd door explosies van morele verontwaardiging, die sterker aanwezig is bij rechtse politieke figuren en hun autochtone aanhangers (Abts 2011).² Voor het beleid zou het toch belangrijk zijn te weten en te meten hoe omvangrijk dit ressentiment bij de allochtone bevolking aanwezig is.

In het verleden werden wel enkele symbolische beveiligingssystemen bedacht om ervoor te zorgen dat onze superioriteitsverhouding niet vernederend zou worden, zoals het vooropstellen van een legitieme en evidente hiërarchie tussen blijvers en nieuwkomers, de demystificatie van de verdienste en de meritocratie, het moeten ondergaan van het lot of het duiden van de complexiteit (“de helaasheid”) der dingen (Dupuy 2007). Maar hiermee zal het ressentiment niet verdwijnen of kunnen worden voorkomen...

‘Abnormale houdingen en gedragingen’, zoals protest, opstand of revoltes kunnen altijd aan de oorsprong liggen van revoluties en omwentelingen, ongeacht het feit hoe repressief wordt opgetreden.

Gezien al die ‘abnormale’ houdingen en gedragingen, blijf ik me afvragen of weerstand en opstand überhaupt nog mogelijk zijn.

De rellen (riots) in Tottenham en in enkele andere Britse steden konden moeilijk de grenzen van enkele (welomschreven) etnisch gemengde wijken overschrijden. 25 jaar geleden waren onlusten juist in diezelfde wijken uitgebarsten (Gifford 1986). Maar nu in 2011, zijn de gebouwen van de BBC, noch die van de Stock Exchange, *noch* de prestigieuze constructies voor de Olympische Spelen in Hackney (Poynter 2009; 2010) niet het mikpunt van de volkswede geweest. Hiervoor ontbraken leiderschap en frontvorming. Een vuist konden de opstandelingen amper maken. Ze werden meedogenloos neergeslagen of massaal opgepakt en opgesloten.³ Enkele weken later was het ‘business as usual’.

Die onlusten waren echter nog beter te voorspellen dan een tsunami. De Britse overheid dweept al jaren met de concepten van ‘community empowerment’, maar weigerde terzelfder tijd de nodige financiële steun te geven om dit mogelijk te maken. Erger nog, die steun werd systematisch afgebouwd.⁴ Ook die evoluties hebben aanleiding gegeven tot enkele interessante analyses.⁵

De vraag over het ‘ressentiment’, de wrok van de gefrustreerde armen – onder meer van bepaalde minderheden – blijft verder aan mij knagen.

Is het geduld nog niet op- of uitgebrand? Zijn de sociale vangnetten nog net sterk genoeg om de uitbarsting van frustraties te voorkomen? Of is weerstand onmogelijk (geworden) door de oeverloze verdeeldheid van de gefrustreerde massa, doorkliefd en verdeeld door diepe verschillen van leeftijd, geslacht, herkomst, godsdienst, taal, wijk of buurt...?

9. Tot besluit

Als het verband tussen geografische mobiliteit en opwaartse sociale mobiliteit alsmaar verder wordt teruggeschreefd, wat dan?

In het verleden hadden we hiervoor nochtans adequate middelen: door bij het leger te gaan, konden we arts, apotheker of ingenieur worden, katholieke seminaries boden kost en inwoon, hogere opleidingen en een vaste baan, en het engagement in verzuilde organisaties zorgde voor werk en aanzien. Van die voordelen blijven nu velen verstoken. En die ‘velen’ worden door de godsdienst die ze beleven, de wijk waarin ze wonen of hun vroegere herkomst in hokjes geplaatst, gestigmatiseerd en ‘gelabeld’. Als sociaal-wetenschappelijk onderzoeker moeten we durven zeggen dat reacties niet altijd zullen uitblijven, hoewel ze altijd een tikje onvoorspelbaar zijn. Intussen wensen we in rust en vrede verder te leven. Voorkomen moet dus de regel worden, maar dan wel ruim en breed opgevat. Niet door ‘gated communities’ op te trekken en grotere gevangenissen te bouwen, maar integendeel door muren en drempels te slopen, bestaande kanalen uit te baggeren en te verbreden en nieuwe kanalen aan te leggen.

Hopelijk zal het volgende armoederapport in 2012 maar enkele bladzijden dik zijn.

NOTEN

- * Keynote Speech op het colloquium ‘Het Prisma van de Armoede’, naar aanleiding van de publicatie van het jaarboek 2011 *Armoede en Sociale Uitsluiting*, Antwerpen, 6 december 2011.
- 1 “This complex sentiment has three interlocking elements. First, diffuse feelings of hate, envy and hostility; second, a sense of being powerless to express these feelings actively against the person or social stratum evoking them; and third, a continual re-experiencing of this impotent hostility. The essential point distinguishing hostility from rebellion is that the former does not involve a genuine change in values (transvaluation)... In resentment, one condemns what secretly craves; in rebellion, one condemns the craving itself” (Merton, 1964, 155-156).
- 2 Op 10 februari 2012 verdedigde Koen Abts zijn doctoraal proefschrift hierover: *Maatschappelijk onbehagen en etnopopulisme. Burgers, ressentiment, vreemdelingen, politiek en extreem rechts*. Leuven: FSW, Centrum voor Sociologisch Onderzoek.
- 3 De repressie van de Londense politie tussen 6 en 9 augustus 2011 bleek toch wel hallucinante proporties te hebben aangenomen: “If there is sufficient evidence against the defendant and none of the out of court disposals are appropriate, the police will formally charge the suspect. The law then requires the defendant to be brought before a magistrates’ court as soon as possible. The defendant can be summoned to appear in court or remanded on bail or custody”.
Key points (data as of 12 September):

- 1,715 suspects have had an initial hearing at magistrates' courts. The majority of these hearings were in London (67 per cent).
- Of these cases, 21 per cent (364) were aged 10-17 and 79 per cent (1,351) were adults.
- From the information currently available around 90 per cent of defendants were male.
- Average custodial sentence length for offences related to the public disorder was 11.1 months.

Bron: <http://www.justice.gov.uk/downloads/publications/statistics-and-data/mojstats/august-public-disorder-stats-bulletin.pdf> (p. 6).

- 4 "At the same time the programme illustrated some of the contradictions at the heart of the government's strategy. Programmes were aimed at collective goals (such as community empowerment) but were aimed at individualistic mechanisms (such as private finance and voluntary sector involvement) and this creates inevitable tensions within regeneration schemes such as Holly Street; *its legacy shows that community involvement strategies, active resident participation, institutional partnerships and attempts to engender wider socio-economic regeneration are only meaningful if underpinned by substantial financial investment and by enduring institutional momentum*" (Manzi & Jacobs 2009, 2010, 288).
- 5 Zie onder meer: Revel, J. & T. Negri, *The Common in Revolt* (<http://www.edu-factory.org/wp/the-common-in-revolt/>); Sennett, R. & S. Sassen, *Cameron's Broken Windows* (<http://www.architectsjournal.co.uk/riots-sennett-rykwert-till-de-botton-and-tavernor-on-why-britain-is-burning/8618373.article>); Wright, O., *More than 25 Years on from Broadwater Farm, Has anything Changed?* (<http://www.independent.co.uk/news/uk/crime/more-than-25-years-on-fom-broadwater-farm-has...>); voor enkele 'andere' geluiden, verschenen in *The Wall Street Journal*, August 15, 2011: Dalrymple, Th. *The Barbarians inside Britain's Gates* (<http://www.manhattan-institute.org/html/miarticle.htm?id = 7373>).

BIBLIOGRAFIE

- Abts, K. (2012), *Maatschappelijk onbehagen en etnopopulisme. Burgers, ressentiment, vreemdelingen en extreem rechts*. Leuven: Centrum voor Sociologisch Onderzoek KU Leuven.
- Dasetto, F. (2011a), *L'Iris et le Croissant. Bruxelles et l'Islam au défi de la co-inclusion*. Louvain: Presses universitaires.
- Dasetto, F. (coörd.) (2011b), *Discours musulmans contemporains. Diversité et cadrages*. Louvain-la-Neuve: Harmattan/Academia.
- Dupuy, J-P. (2007), Justice et ressentiment, pp. 31-50 in S. Paugam (dir.), *Repenser la solidarité. L'apport des sciences sociales*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Gifford (1986), *The Broadwater Farm Inquiry Report: Report of the Independent Inquiry into Disturbances of October 1985 at the Broadwater Farm Estate, Tottenham, chaired by Lord Gifford QC*. London: London Borough of Haringey.

- Hirtt, N., Nicaise, I. & D. De Zutter (2007), *De school van de ongelijkheid*. Berchem: EPO.
- Hobin, V. & F. Moulaert (1986), *Witboek integratiebeleid inzake Migranten in Vlaanderen-België*. Brussel.
- Hubeau, B., Martens, A. & T. Wouters (1989), *Integratiebeleid Buitenlandse Minderheden in Vlaanderen-België. Onderzoeksvoorstellen buitenlandse Minderheden*. Leuven: Departement Sociologie K.U.Leuven & Antwerpen: UIA Departement Rechten.
- Manzi, T. & K. Jacobs (2010), From a 'Society of Fear' to a 'Society of Respect': The Transformation of Hackney's Holly Street Estate, pp. 273-288 in R. Imrie, L. Lees & Raco (2009, 2010), *Regenerating London. Governance, Sustainability and Community in a Global City*. London: Routledge,
- Martens, A. (1993), De integratieproblematiek binnen een multiculturele samenleving: het verzuilingsmodel als hypothese, pp. 39-50 in F. Demeyere (ed.), *Over pluralisme en democratie. Verzuiling en integratie in een multiculturele samenleving*. Brussel: VUB-Press.
- Martens, A. & F. Moulaert (eds.) (1985), *Buitenlandse Minderheden in Vlaanderen-België*. De Nederlandsche Boekhandel.
- Merton, R. (1957, 1964), *Social Theory and Social Structure*. London: the Free Press of Glencoe.
- Poynter, G. (2010), The 2012 Olympic Games and the Reshaping of East London, pp. 132-148 in R. Imrie, L. Lees & Raco (2009, 2010), *Regenerating London. Governance, Sustainability and Community in a Global City*. London: Routledge.
- Van Robaeyns, B., Vranken, J., Perrin, N. & M. Martinello (2007), *De kleur van de armoede. Armoede bij personen van buitenlandse herkomst*. Leuven: Acco.
- Wets, J. (1997), *Atlas internationale migratie: een (geo)grafische voorstelling van de redenen van vertrek*. Leuven: K.U.Leuven Centrum vredesonderzoek en strategische studies.
- Winberg, R. (2009), Het ressentiment regeert. De troeven van Geert Wilders, *De groene Amsterdammer*. <http://www.groen.nl/2009/39/het-ressentiment-regeert>.